

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ НА ЗАСАДАХ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОГО ПРИНЦИПУ НАСТУПНОСТІ

Світлана Єрмоленко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті запропоновано науково-теоретичне обґрунтування й практичну реалізацію методики навчання лексики й фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності. Наведено систему тренувальних завдань різного характеру для розвитку лексико-семантичних умінь і набуття мовленнєвих навичок.

Ключові слова:

лексико-семантичні уміння; методика навчання лексики й фразеології; мовленнєві навички; лінгводидактичний принцип наступності.

Аннотация:

Ермоленко Светлана. Методика обучения лексике и фразеологии на основе лингводидактического последовательности.

В статье предложено научно-теоретическое обоснование и практическая реализация методики обучения лексики и фразеологии на основании лингводидактического принципа последовательности. Приведена система тренировочных заданий различного характера для развития лексико-семантических умений и приобретения речевых навыков.

Ключевые слова:

лексико-семантические умения; методика обучения лексики и фразеологии; языковые навыки; лингводидактический принцип последовательности.

Resume:

Yermolenko Svitlana. Methods of teaching vocabulary and phraseology by means of the linguo-didactic principle of continuity.

The author offers scientific and theoretical justification, and practical realization of methods dealing with teaching vocabulary and phraseology by means of linguo-didactic principle of continuity. There is given a system of training tasks of a different nature to develop vocabulary and semantic skills as well as acquiring communication skills.

Key words:

vocabulary and semantic skills; methods of teaching vocabulary and phraseology; communication skills; linguo-didactic principle of continuity.

Постановка проблеми. На тлі сучасних соціально-політичних причин (інтеграція України з Євросоюзом, військові дії в зоні АТО, анексія Криму) загострюється увага до обов'язкового вивчення української літературної мови як державної. Це вимагає від мовців досконалого володіння всіма мовними засобами, що неможливо без засвоєння теоретичних знань про лінгвістичні одиниці різних структурних рівнів і особливості їхньої реалізації в процесі спілкування.

Тому перед учителями української мови нині стоїть завдання не просто дати учням відповідні знання, а й виховати національну мовну особистість, здатну комунікативно виправдано користуватися всіма мовними засобами в різних мовленнєвих ситуаціях (компетентнісний підхід).

Важливе місце серед усіх розділів шкільного курсу з української мови посідає лексика та фразеологія. Учні повинні не лише ознайомитися зі значенням слів і фразеологізмів, джерелами їх походження, сферою вживання, стилістичною диференціацією, а й усвідомити закономірності сполучення слів і фразеологізмів, умови й особливості їх використання, що сприяє як розумінню значення цих одиниць, так і виробленню вмій і навичок доцільного їх уживання в мовленнєвій діяльності. На думку Наталії Янчук, «орієнтація на знання, засвоєні в молодших класах, здійснюється не лише в ході відтворення здобутих теоретичних знань про певне мовне явище, що не завжди є ефективним, а й унаслідок практичного спрямування виучуваного матеріалу: дітям на конкретних прикладах демонструється певне

мовленнєве явище й пропонується пригадати, що їм уже відомо про це» [12, с. 11].

У сучасних умовах модернізації освіти складно визначитися з методикою навчання української мови, особливо з ефективними формами засвоєння лексики та фразеології. Удосконалення системи освіти продовжуватиметься з урахуванням потреб прискорення соціально-економічного розвитку, перспектив інтегрування з Євросоюзом. Значення лексики та фразеології в шкільному курсі важко переоцінити. У програмі «Рідна мова» зазначається: «Зміст роботи над збагаченням лексичного складу й граматичної будови мовлення не знайшов спеціального відображення в програмі й визначається, в основному, підручником і організацією уроку» [5, с. 9]. З огляду на сказане, можна дійти висновку, що тільки аналіз підручників і конкретних уроків дає змогу висвітлити основні тенденції в поданні матеріалу з лексики та фразеології. Особливу увагу, на нашу думку, потрібно надавати вправам і завданням різного рівня складності, різного спрямування, а також таким, які характеризуються комплексним підходом до визначення мовних одиниць (від виучуваного з фонетики до лексики та фразеології, від орфоєпії до орфографії тощо). Найкраще цей комплексний підхід реалізується під час опрацювання цілісного тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику увагу теоретичному, практичному й методичному аспектам вивчення української лексики та фразеології приділяють як філологи,

так і методисти (Н. Бондаренко [1], М. Вашуленко [2], Н. Миронюк [4], І. Шумей [11], Н. Янчук [12]).

Формування цілей статті. Мета нашого дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні й практичній реалізації методики формування мовленнєвих здібностей учнів на уроках з лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності: від початкового навчання до середнього, а далі – навчання у випускних класах і на філологічних факультетах у перспективі.

Тому ми передбачили виконання відповідних завдань: 1) проаналізувати праці вітчизняних учених, що розкривають сучасний погляд на специфіку української лексики та фразеології як з методичного, так і з лінгвістичного боку; 2) проаналізувати сучасні програми й підручники з огляду на навчання лексики та фразеології в загальноосвітніх навчальних закладах; 3) запропонувати власні завдання та вправи, у яких учні 5-6 класів, а також випускники, зможуть розвивати лексико-семантичні вміння й набуті мовленнєвих навичок; 4) визначити специфіку методики навчання лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності в різних класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах мовці повинні досконало володіти українською мовою, зокрема лексикою та фразеологією, адже це важлива умова для формування лексико-стилістичних умінь і навичок.

«Тому перед учителем-словесником сьогодні стоїть завдання не просто дати учням відповідні знання з української мови, а й виховати мовну особистість, здатну комунікативно виправдано користуватися всіма мовними засобами в різних мовленнєвих ситуаціях» [12, с. 10]. Вивчення лексики та фразеології, з погляду її походження й сфери поширення, як і інші теми, необхідно пов'язувати з розвитком мовлення учнів, одним з елементів якого є вироблення навичок правильної літературної вимови. Отже, важливим міжпредметним зв'язком є зв'язок між орфоepією та лексикою і фразеологією.

Лексика та фразеологія в загальноосвітніх навчальних закладах вивчаються впродовж усього курсу української мови – з першого по 11-й клас.

Перший пропедевтичний етап – початкова школа. У 1-4 класах учні засвоюють окремі лексичні поняття без позначення їх термінами. «Формування в молодших школярів умінь переносити здобуті мовні знання й особливо мовленнєві вміння має принципове значення, оскільки їхні успіхи в оволодінні всіма іншими предметами початкового циклу навчання

(читанням, математикою, природознавством, російською мовою як другою та ін.) значно залежать саме від розвитку таких загальнонавчальних умінь...» [2, с. 24]. Так, у 1-му класі дається загальне уявлення про слово (поняття «назва предмета», «назва ознаки», «назва явищ дійсності»), крім того, засвоюються окремі власне українські загальнонавчальні слова. У 2-ому класі відбувається спостереження за лексичним значенням слова, звертається увага на тематичні групи слів, на синоніми, антоніми (але без термінів). У 3-му класі увага акцентується на спостереженні за прямим і непрямим (переносним) значенням слова, випадками багатозначності слова, найуживанішими омонімами (але без терміна), перше ознайомлення з найпоширенішими фразеологізмами. У 4-му класі розширюється уявлення про лексичне значення окремих частин мови (іменник, прикметник, дієслово, числівник, займенник, прислівник), відбувається ознайомлення з їх синонімією і антонімією. Напр.: *Знайди слова, ужиті в переносному значенні. Усно добери синоніми до слова **уперіцив** [2, с. 114]; Який синонім до слова **пташки** вжито в тексті? [2, с. 113]; *Перемалюйте кросворд у зошит і розгадайте його, дібравши до поданих прислівників антоніми* [2, с. 93]; 1. *Прочитай вірш про народні прикмети. При нагоді перевір їх. 2 Знайди у вірші прислівники. З якою метою їх ужито? Які з названих прислівників є словами з протилежним значенням? Як називаються такі прислівники? Яка роль прислівників-антонімів у вірші? 3. Назви прислівники-синоніми у двох останніх строфах вірша* [2, с. 92].*

Отже, системне вивчення лексики та фразеології здійснюється в 5 і 6 класах середньої загальноосвітньої школи й передбачає систематизацію та поглиблення знань, здобутих учнями в молодших класах: вивченню нового матеріалу, його кращому засвоєнню сприяє систематичне повторення, закріплення й удосконалення знань, умінь і навичок, набутих у початкових класах. В учнів слід розвивати здатність застосовувати здобуті знання й набуті вміння в процесі вивчення нового матеріалу.

Другий етап – базовий або основний. Згідно з чинною програмою «Українська мова», систематичні наукові знання з лексики та фразеології учні одержують у 5-му класі. Темі для вивчення: «Лексичне значення слова. Однозначні й багатозначні слова; вживання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях. Власне українська лексика. Ознайомлення з тлумачним і перекладним (російсько-українським) словниками» [10, с. 16]. Разом – 12 годин. Учні повинні знати: що вивчає лексика; загальні відомості про лексичне

значення слова; синоніми, антоніми, омоніми, пряме й переносне значення слова; фразеологізми. Учні повинні вміти: пояснити (у нескладних випадках) значення відомих слів, користуватися тлумачним і перекладним (російсько-українським) словниками; добирати до слів синоніми й антоніми та вживати їх у мовленні, вживати слова в переносному значенні, пояснювати значення фразеологізмів і правильно використовувати їх у мовленні, користуватися фразеологічним словником. Згідно з чинною програмою «Рідна мова», систематичні наукові знання з лексики та фразеології учні одержують у 5-6 класах: 5 клас – 9 годин, 6 клас – 6 годин. Разом – 15 годин. Теми для вивчення в 5-му класі: «Лексичне значення слова. Однозначні й багатозначні слова. Вживання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях. Ознайомлення з тлумачним і перекладним словниками. Лексична помилка (практично). Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми. Ознайомлення зі словниками антонімів, синонімів» [5, с. 17]. Теми для вивчення в 6-му класі: «Походження слів: власне українські й запозичені слова. Розвиток словникового запасу: застарілі слова й нові слова (неологізми). Використання слів: загальноживані (нейтральні) та стилістично забарвлені слова; діалектні, професійні слова й терміни. Ознайомлення зі словником іншомовних слів. Правопис слів іншомовного походження. Поняття про фразеологізми. Джерела українських фразеологізмів. Прислів'я, приказки й афоризми як різновиди фразеологізмів. Фразеологізми в ролі членів речення» [5, с. 25].

Велике значення для розвитку мовної особистості школярів мають підручники й посібники, що пропонуються для 5-6-х класів за програмами «Українська мова» і «Рідна мова». Проаналізуємо підручник «Українська мова» (2005), де містяться такі завдання щодо вивчення лексики та фразеології: *Послухайте, слідкуючи за текстом; з'ясуйте значення незнайомих слів. Прочитайте текст; зверніть увагу на виділені слова. Звідки вони прийшли в українську мову?* [1, с. 168]; *Із наведених пар синонімів випишіть власне українські в один стовпчик, а запозичені – у другий* [1, с. 169]; *Прочитайте речення. Знайдіть діалектні слова. Зверніть увагу на побудову речень. Запишіть, перебудовуючи окремі речення й замінюючи діалектні слова загальноживаними синонімами. Як змінюється від цього речення?* [1, с. 171]; *Згрупуйте й запишіть слова, пов'язані: а) з музикою; б) з військовою справою; в) зі спортом* [1, с. 173]; *Прочитайте. З'ясуйте значення незнайомих слів за словником. Під якою цифрою всі слова застарілі? До поданих застарілих слів доберіть синоніми –*

загальноживані слова з довідки й запишіть попарно. Значення незнайомих слів з'ясовуйте за словником [1, с. 174]; *Доберіть до кожного російського фразеологізму відповідний український, з'ясуйте їх значення й запишіть попарно (у два стовпчики). Користуйтеся перекладним і тлумачним словниками. Складіть усно речення з трьома фразеологізмами* [1, с. 204]; *Складіть антонімічні пари з поданих фразеологізмів. З'ясуйте значення, яке їх роз'єднує* [1, с. 206]; *З поданими омонімами утворіть словосполучення так, щоб стало зрозумілим їх значення. Словосполучення запишіть, із виділеними омонімами складіть речення (письмово)* [1, с. 212]. Дібрані завдання охоплюють теми: «Словниковий склад української мови. Походження слів: власне українські й запозичені слова», «Загальноживана лексика. Діалектні слова. Професійні слова», «Застарілі слова й нові слова (неологізми)», «Лексичне значення слова», «Однозначні й багатозначні слова», «Пряме й переносне значення слів», «Групи слів за значенням. Омоніми. Синоніми. Антоніми», «Фразеологізми, їх лексичне значення. Вживання фразеологізмів у мовленні», «Узагальнення та систематизація знань з лексикології та фразеології». У підручнику автори пропонують учням завдання зі стилістики, напр.: *Відредагуйте і запишіть виправлені речення (знайдіть помилки, визначте їх вид; усуньте невиправдані повтори слів, зайві слова, виправте русизми, порушення лексичної сполучуваності слів і т. ін.)* [1, с. 212].

Сучасним і цікавим є підручник «Рідна мова» (2002). Колектив авторів під керівництвом Л. В. Скуратівського в лабораторії української мови при НАПНУ пропонує вивчати лексику та фразеологію на основі адаптованих текстів. Переважна більшість завдань безпосередньо пов'язана з текстами різних функціональних стилів мовлення, напр.: *Прочитайте текст. Поясніть, чи впливає словниковий запас слів людини на її загальний культурний рівень. Як можна розширити свій словниковий запас?* [5, с. 167]; *Опишіть ліс у художньому стилі мовлення. Вживайте слова, які виражали б ваше ставлення до лісу. Не допускайте повторення слів. Можете використати синоніми: ліс – дрімучий, густий, глухий; дерева – мовчазні, німі, безмовні; міцні, тверді; довговічні, віковічні; шумливі, гомінливі. Скористайтесь поданим початком* [5, с. 180]. Програмою «Рідна мова» передбачено, що в 6-му класі учні продовжують вивчати лексику та фразеологію.

Вивчення лексики та фразеології з погляду їх походження та сфери вживання, як і інші теми, необхідно пов'язувати з розвитком усного мовлення учнів 5-9 класів, одним з елементів

якого є вироблення навичок правильної літературної вимови. Ніна Миرونюк у посібнику «Орфоепія в 4-8 класах» (1986) [4, с. 52–62] пропонує для виконання такі вправи з лексики та фразеології, які мають міжпредметний зв'язок з орфоепією:

тема «Фразеологічні звороти»: *виразно прочитайте уривок Г. Бойка «Веремій». За допомогою вчителя визначте фразеологічні звороти. Випишіть їх. З'ясуйте, які слова у вірші вимагають особливої орфоепічної пильності; До поданих фразеологізмів доберіть синонімічні слова. Вкажіть на особливості їх вимови; До поданих фразеологізмів доберіть антоніми. Зверніть увагу на їх вимову;*

тема «Застарілі слова»: *Випишіть застарілі слова. Поясніть їхні значення і вимову; Поділіть архаїзми на групи за значенням: а) назви людей за їх місцем у суспільстві; б) назви урядових і військових чинів; в) назви професій; г) назви одиниць вимірювання; д) назви старовинної зброї. За допомогою вчителя поставте наголос;*

тема «Неологізми»: *Виразно прочитайте текст. Випишіть неологізми. Поясніть вимову виділених слів; Виразно прочитайте текст, підкресліть неологізми; Прочитайте. Підкресліть неологізми. Розкрийте їх значення та поставте наголоси. Поясніть вимову слів;*

тема «Запозичені слова»: *Поставте наголоси у словах. Поясніть їх значення за словником. Вправу виконайте за схемою; Випишіть з підручників (географії, історії, фізики, української мови, математики, хімії та ін. по 5-6 термінів. Визначте за «Словником іношомовних слів», з якої мови вони походять, зверніть увагу на наголос та їхню вимову; Користуючись «Словником власних імен людей», випишіть по десять чоловічих і жіночих імен. Вкажіть, з якої мови вони запозичені і що спочатку означали; З'ясуйте за допомогою словника іношомовних слів», з якої мови прийшли ці слова; Напишіть твір-мініатюру на тему «Моє захоплення», використавши кілька слів іношомовного походження;*

тема «Власне українські слова»:

Визначте, за якими ознаками належать наведені групи слів до власне українських; Перекладіть з російської мови на українську. Виразно і правильно прочитайте уривок. Визначте власне українські слова, які вимагають орфоепічної пильності; Прочитайте текст, випишіть за допомогою вчителя власне українські слова-іменники; З поданими словами складіть твір-мініатюру «Пернатий друг». Виразно прочитайте його. Визначте слова, на вимову яких треба звернути увагу.

У вищих лексикі та фразеології вивчають поглиблено на засадах лінгводидактичного принципу наступності. Серед запропонованих

сучасних джерел можна виокремити посібник І. Шумей «Сучасна українська літературна мова. «Лексика і фразеологія» (2004) [11]. Це цінний навчальний посібник для самостійної роботи студентів, що містить плани й розробку практичних занять. Автор посібника спрямовує студента на узагальнюваний характер навчання, поглиблення, повторення й закріплення матеріалу, систематизацію роботи зі словниками. Для цього до кожної теми подано, крім тренувальних вправ і завдань, етимологічних спостережень, написання студентами творчих робіт і рефератів. І. Шумей дібрав матеріал, спрямований на підготовку до роботи з учнями в діалектному середовищі й передбачив ознайомлення читача з діалектологічними атласами, картографуванням діалектних матеріалів за спеціальними питальниками. За допомогою посібника автор прагне наукового й фахового зростання майбутнього вчителя та піднесення рівня навчання рідної мови.

На нашу думку, саме сучасне життя висуває необхідність творчого підходу до уроків з лексики та фразеології. Тоді й результати роботи даруватимуть радість, піднесення, задоволення й щастя вихованцям і педагогам. Крім використання міжпредметних зв'язків (орфоепії, орфографії, граматики і стилістики, української літератури, лінгвістики тексту), на уроках з лексики та фразеології можна запропонувати учням роботу з лексичними синонімами. Це лексико-стилістичний рівень вивчення української мови, який дає змогу навчити учнів вільно послуговуватися синонімами в різних ситуаціях спілкування (професійній, побутовій, громадській сферах). Лариса Марченко у посібнику «Робота з лексичними синонімами на уроках української мови» [3] передбачає висвітлення питання про синонімію, синоніми окремих слів і фразеологізмів, про синонімічний ряд і його побудову, творення синонімів і їх використання, синонімію іменників, прикметників, дієслів, прислівників, про перифрази та евфемізми; крім того, на ґрунті власного досвіду й досвіду інших учителів, авторка дає загальні методичні поради щодо проведення роботи з лексичними синонімами. Вправи в посібнику розташовуються в певній послідовності за принципом збільшення складності. Наприклад, у темі «Фразеологізми» автор завдання розподіляє так:

1) Прочитайте речення. Фразеологічні звороти замініть синонімами. Поясніть значення їх.

2) Подані фразеологізми замініть синонімічними словами.

3) Прочитайте речення. Знайдіть фразеологізми. Доберіть до них синоніми й запишіть їх.

4) Подані слова й фразеологічні звороти згрупуйте в синонімічні ряди, поясніть їх значення.

5) Прочитайте речення. Визначте в них фразеологічні звороти. Доберіть синоніми.

6) До поданих слів доберіть синонімічні фразеологізми.

7) У поданих реченнях визначте фразеологізми, поясніть їх значення, добираючи слова-синоніми.

8) Прочитайте речення. Визначте фразеологічні словосполучення. Поясніть їх, добираючи слова-синоніми.

9) У поданих реченнях визначте фразеологізми. Поясніть їх значення, добираючи синоніми. Скажіть, які частини мови вступають у синонімічні відношення з фразеологізмами в цих реченнях.

10) Складіть або виберіть з художньої літератури речення з поданими фразеологізмами, доберіть до них синоніми й запишіть їх у дужках.

11) До поданих фразеологізмів української мови, користуючись словником, доберіть відповідники з російської мови й зіставте їх.

12) Із байок Л. І. Глібова виберіть 10 фразеологічних зворотів і поясніть їх шляхом добору синонімів.

13) Поясніть значення таких фразеологізмів.

14) Спишіть речення. Поясніть значення фразеологізмів.

Якщо покликатися на словник-довідник [9], то в ньому є таке тлумачення терміна «наступність»: «Наступність у навчанні мови реалізується через опору на засвоєний і вивчений учнями матеріал, на основі якого взаємодіють старі й нові знання, у результаті чого утворюється система міцних і глибоких знань, умінь і навичок, пов'язана з перспективністю навчання мови» [9, с. 92].

Теоретичні питання покликані зацікавити учнів вивченням лексики та фразеології. Леонід Скуратівський дібрав ряд проблемних питань, які можуть сприяти розвитку лінгвістичного мислення учнів. Розглянемо деякі з них:

1) У чому полягає різниця між словом і тим, що воно позначає – предметом, явищем, дією, ознакою? Порівняйте, наприклад, слово *стіл* і предмет, яким це слово позначається за: а) формою; б) призначенням [8, с. 67].

2) Слово *життя* в нашій свідомості зв'язане з двома вимірами – часовим і просторовим. Наприклад, за життям рослини можна простежити від часу проростання її з зернятка й до зів'язання восени (часовий вимір), а можна й дослідити поширення цієї рослини на земній кулі (просторовий вимір). А чи можна так само простежити у двох вимірах «життя» слова? [8, с. 73].

3) Порівняйте групи словосполучень слів. Чи впливає їх значення на значення слів, що входять до їх складу? Які словосполучення слів можна поширювати, а які – ні? Чому? *Сісти на стілець; намилити руки; пекти хліб; вітер надворі; правити човном. Сісти в калошу; намилити шию; пекти раки; вітер в голові; правити теревені.* Поясніть спільне й відмінне в словосполученнях і фразеологізмах [8, с. 74].

4) За яких умов подані вислови належать до фразеологізмів? Доведіть, користуючись фразеологічним словником. 1. *Сізіфова праця. Ахіллесова п'ята. Езопівська мова. Піррова перемога. Ганнібалова клятва.* 2. *Крапля камінь точить. І чужому научайтесь і свого не цурайтесь. Солодка й славна смерть за батьківщину. У ріднім краю навіть дим солодкий. Через труднощі до зірок.* Чи відрізняються фразеологізми цього й попереднього завдання? У яких стилях мовлення вживаються фразеологізми? Яка роль фразеологізмів – фразеологічних зворотів, прислів'їв, крилатих слів – у мовленні? [8, с. 75].

Щоб лінгводидактичний принцип наступності діяв під час вивчення лексики та фразеології в загальноосвітніх навчальних закладах, бажано вправи й завдання корегувати відповідно до вікових можливостей учнів. Пропонуємо такі завдання для старшокласників під час повторення й узагальнення вивченого в попередніх класах:

1) Проаналізуйте лексичне значення слів у наведеному уривку, визначте, які слова лексично повнозначні, а які, не маючи самостійного лексичного значення, виконують службову роль. Поясніть, чим відрізняються слова повнозначні від неповнозначних.

2) У наведених словах визначте, за якою ознакою перераховані предмети.

3) У наведеному тексті визначте, які слова належать до розряду слів з конкретним значенням, а які – до розряду слів з абстрактним значенням.

4) З наведеного уривка випишіть слова на означення абстрактних понять. Укажіть найхарактерніші морфологічні ознаки цих слів.

5) Користуючись будь-яким тлумачним словником, поясніть усі значення наведених слів. Визначте в них пряме й переносне значення. Складіть речення з цими словами у всіх інших значеннях.

6) У наведених реченнях знайдіть слова й вирази з переносним значенням і встановіть спосіб перенесення значення: метафора, метонімія, синекдоха.

7) У наведених реченнях знайдіть омоніми. Користуючись словником, наведіть інші омонімічні значення підкреслених слів. Визначте, до яких груп омонімів вони належать.

8) До наведених слів підберіть омоніми. Для розкриття змісту складіть з ними речення. Визначте групи омонімів.

Ключ, став, три, ніс, боронити, склад, роздати, мати, вік, рада, коса, замок, ручка, топити, досилати, точити, захід, дорога, засипати, вид, приклад.

9) У наведеному уривку виділіть синоніми. Поясніть, чим вони відрізняються один від одного, чим зумовлюється вживання цих синонімів.

10) Наведені слова об'єднайте в синонімічні групи. Знайдіть спільне, що об'єднує ряд синонімів у синонімічне гніздо, і відмінне, що їх відрізняє один від одного.

Сміливий, відвертий, близький, швидкий, нерішучий, прямий, моторний, горіти, дерзати, сум, спритний чудовий, рішучий, гарний, проворний, лякливий, відважний, розкішний, журба, чудовий, дружній, сумлінність, червоний, ретельність, пурпурний, завзятість, малиновий, старанність, багрянний.

11) До наведених нижче слів доберіть синоніми. З цими синонімами складіть речення і запишіть їх.

Край, метелиця, вітер, шум, гарний, дорогий, майбутній, талановитий, чистий, горіти, ходити, сікти, раптово, старанно, сміливо, безмежно.

12) У наведених реченнях знайдіть антоніми, визначте, якими вони є: загальномовними чи контекстуальними. Для чого використовуються ці антоніми поетами?

13) У наведених нижче реченнях знайдіть антоніми. Поясніть їх стилістичну функцію.

14) Доберіть антоніми до наведених слів. Складіть речення з ними.

Воля, сила, бажання, повага, порядок, спокій, мир, юнак, купівля, дорогий, благозвучний, скупий, суворий, зоряний, людяний, славний, видужати, скликати, схвалювати, пошепки, рідко, ранком, темно, часто, дарма, часом, корисно, вночі, високо.

15) Випишіть спочатку фразеологізми, що мають будову словосполучень, а потім ті, що за будовою відповідають реченням. Поясніть їх значення. *Стати на рушничку; попав пальцем у небо; вставати з півнями; висмоктати з пальця; по гарячих слідах; грати першу скрипку в оркестрі; хочеться, як голому на вулицю; не розлий вода; добре, як собаці на прив'язі; розколовся світ на свободу й гніт; чиє нявчало б, твоє мовчало б; лихо приходить тихо; пуститися берега; стелити м'яко – та твердо спати; сім мішків гречаної вовни; дати прочухана; вставати лівою ногою; ворон ворону ока не виклює; лизати п'яти; біла ворона; горобина ніч; за душу бере; бувати в бувальцях; кіт наплакав; кований на всі чотири; спину гнути; хоч з-під землі дістань;*

байдики бити; стояти над душею; сидячи на санях; свята простота; моя хата скраю; розчистити під горіх; як оселедців у бочці; невелике цабе; бути за кадром; на голову вище; абсолютний нуль.

16) Згрупуйте фразеологізми залежно від того, у яких функціональних стилях мовлення вони вживаються (науковий, розмовний, офіційно-діловий, публіцистичний, художній). В окрему групу запишіть фразеологічні звороти, що вживаються в усіх стилях (стилістично нейтральні). *По всіх усядах; під носом у когось; з копита; з перчиком; від Адама; брати на поруки; ні живий ні мертвий; драти по три шкури; упіймати облизня; гнути спину; вовком дивитися; холодна війна; крокодилячі сльози; ні риба ні м'ясо; брати участь; чинна Конституція, собаку з'їсти; виправдати довір'я; шкуру дерти; як води в рот набрати; під кутом зору; біле золото; чорне золото; люди в білих халатах; за тридев'ять земель; ворожий табір; поставити підпис; винести рішення; поставити питання; непряма мова; дзвінки пригосні; ненаголошені голосні; кирпу гне; пороти гарячку; кривавий бенкет; сизий орел; ясна зірочка; сума додатків; сісти на мілину; покласти під сукно; ламати списи; брати до уваги; робити послугу; відігравати роль; хатка на курячій лапці; співає, як порося в тину; бабине літо; держати ніс за вітром; всерйоз і надовго; перемагать і жить; сталь і ніжність; в сім'ї вольній, новій; досвітніми огнями; вогонь в одежі слова; трава травою; вивести на чисту воду.*

Отже, нові тенденції у світовій педагогіці сприяють оновленню методики навчання української мови, диференційованому підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних ґрунтовних знань і вмій з лексики та фразеології. Матеріали зібраних тем з лексики та фразеології розподіляються на дві основні групи: 1) поняття, що характеризують слова за співвідношенням їх змісту й форми; 2) поняття, що характеризують слова з погляду їх походження й поширення (просторового, часового) в мовленні. Для досягнення принципу наступності знань важливо, щоб учні усвідомили ці два підходи до характеристики слів.

Загальне поняття «значення слова» диференціюється на значення лексичне й граматичне.

Зауважимо, що частина всіх завдань з лексики та фразеології виходить за межі змісту, визначеного чинними програмами. Тому такі різнорівневі завдання доцільно пропонувати лише учням, які вивчають матеріал поглиблено (профільні філологічні класи).

Ми пропонуємо широко користуватися такими методами навчання, як-от: гіпотеза, моделювання, спостереження. Слабші учні можуть виконувати завдання з готовими текстами, а сильні – створювати власні тексти з вказаними лексичними завданнями. Отже, передбачається дотримання лінгводидактичного принципу наступності під час вивчення лексики та фразеології в різних класах загальноосвітньої школи.

Для диференціації в запропонованих вправах використовуються такі способи:

1) Розподіл складного питання на простіші, які розташовані в певній логічній послідовності.

2) Постановка допоміжних завдань, виконання яких буде сприяти виконанню основного.

3) Повідомлення загального шляху, напряму виконання завдання.

4) Повідомлення додаткових відомостей, фактів, необхідних для виконання завдання.

Отже, специфіка навчання лексики та фразеології в загальноосвітніх школах полягає в тому, що для успішного формування лексико-стилістичних умінь і навичок в учнів різних класів необхідно під час навчання зважати й на інші рівні мови (фонетику, орфоєпію, орфографію, граматику), а також постійно систематизувати й узагальнювати вивчений матеріал на ґрунті адаптованих текстів або створених самостійно.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. В. Українська мова: підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням рос. мовою / Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк. – К. : Освіта, 2005. – 272 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посіб. / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
3. Марченко Л. М. Робота з лексичними синонімами на уроках української мови / Л. М. Марченко. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Рад. школа, 1981. – 136 с.
4. Миронюк Н. П. Орфоєпія в 4-8 класах: посібник для вчителів / Н. П. Миронюк. – К. : Рад. шк., 1986. – 144 с.
5. Рідна мова (5-11 класи): Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / В. Новосьолова, Л. Скуратівський, Г. Шелехова. – К. : Шкільний світ, 2001. – 94 с.
6. Рідна мова: підруч. для 5-го кл. / Передрій Г. Р., Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф Я. І. – [6-те вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2002. – 254 с.
7. Рідна мова: підруч. для 6-го кл. / Передрій Г. Р., Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф Я. І. – [6-те вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2002. – 254 с.
8. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови: посібник для вчителів / Л. В. Скуратівський. – К. : Рад. школа, 1987. – 44 с.
9. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / кол. авторів за ред. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
10. Українська мова (5-11 класи): Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Біляев О., Бондаренко Н., Ярмолюк А. – К. : Шкільний світ, 2001. – 79 с.
11. Шумей І. А. Сучасна українська літературна мова «Лексика і фразеологія»: посібник / І. А. Шумей. – Дрогобич, 2004. – 100 с.
12. Янчук Н. Реалізація принципу наступності у процесі вивчення лексики і фразеології / Наталія Янчук // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 2. – С. 10–13.

Рецензент: Фунтикова О. О. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Єрмоленко Світлана Іванівна

cvitlana.lana@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1609>

Матеріал надійшов до редакції 01. 12. 2016 р.
Прийнято до друку 13.12.2016 р.

References

1. Bondarenko, N. V., Yarmoliuk, A. V. (2005). *The Ukrainian Language : textbook for Form 5 of secondary schools*. Kyiv : Osvita. [in Ukrainian].
2. Vashulenko, M. S. (2006). *The Ukrainian Language and Speech in Elementary School : methodical guide*. Kyiv : Osvita. [in Ukrainian].
3. Marchenko, L. M. (1981). *Work with lexical synonyms at lessons of Ukrainian*. Kyiv : Rad. shkola. [in Ukrainian].
4. Myroniuk, N. F. (1986). *Orthoepy in 4–8 forms : teacher's book*. Kyiv : Rad. shkola. [in Ukrainian].
5. Novosiolova, V., Skurativskyi, L., Shelekhova, H. (2001). *Native language (5–11 forms) : Curriculum for General Education Institutions*. Kyiv : Shkilnyi svit. [in Ukrainian].
6. Peredrii, H. R., Skurativskyi, L. V., Shelekhova, H. T. (2002). *Native language : textbook for Form 5*. Kyiv : Osvita. [in Ukrainian].
7. Peredrii, H. R., Skurativskyi, L. V., Shelekhova, H. T. (2002). *Native language : textbook for Form 6*. Kyiv : Osvita. [in Ukrainian].
8. Skurativskyi, L. V. (1987). *Cognitive tasks on Ukrainian : teacher's book*. Kyiv : Rad. shkola. [in Ukrainian].
9. Pentyliuk, M., Ed. (2003). *Reference Dictionary on Ukrainian Linguo-Didactics : study guide*. Kyiv : Lenvit. [in Ukrainian].
10. Biliaiev, O., Bondarenko, N., Yarmoliuk, A. (2001). *The Ukrainian Language (5–11 forms) : Curriculum for General Education Institutions*. Kyiv : Shkilnyi svit. [in Ukrainian].
11. Shumei, I. A. (2004). *The Modern Ukrainian Literary Language "Vocabulary and Phraseology"*. Drohobych. [in Ukrainian].
12. Yanchuk, N. (2002). Realization of the principle of continuity in the course of vocabulary and phraseology studies. *Ukrainian'ska mova i literatura v shkoli*, 2, 10–13. [in Ukrainian].

Information about the authors:

Yermolenko Svitlana Ivanivna

cvitlana.lana@gmail.com

Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1609>

Received at the editorial office 01. 12. 2016.
Accepted for publishing 13.12.2016.